

IRENA TOMALAK Z D. KOWALSKA,
PRIMO VOTO JĘDRYCHOWSKA

Po zakończenia drugiej wojny światowej w 1945 r. w Polsce nadal toczyły się walki, a dotyczyły one politycznego kształtu naszego kraju. Polacy nie chcieli zgodzić się na narzucony im system komunistycznej władzy.

W działalność antykomunistyczną w okresie powojennej Polski zaangażowało się wiele kobiet. Jedną z nich była **Irena Tomalak z d. Kowalska, primo voto Jędrzychowska**.

Urodziła się w Warszawie w 1895 r. i była córką lekarza, społecznika Franciszka Kowalskiego oraz Natalii z d. Olszewskiej działaczki niepodległościowej. Wraz z siostrą Julią uczęszczała na pensję prowadzoną przez Jadwigę Kowalczykównę. Maturę zdała w 1913 r. w Krakowie i studiowała polonistykę na Uniwersytecie Jagiellońskim. Już we wczesnej młodości zajmowała się twórczością literacką. Od 1914 r. była aktywną członkinią żeńskiej drużyny Związku Strzeleckiego, następnie została żołnierzem Legionów. Działała także w Polskiej Organizacji Wojskowej. Po powrocie do Warszawy w 1918 r. wstąpiła do Ochotniczej Legii Kobiet – polskiej organizacji wojskowej utworzonej przez kobiety, które chciały mieć też swój wkład w przywracanie krajowi niepodległości. Jej członkinie brały udział w bitwie o Lwów. Irena również walczyła w obronie tego miasta i uzyskała wtedy swój pierwszy stopień oficerski – została podporucznikiem. W czasie wojny wyszła za mąż za Jędrzychowskiego (imię nieznane), który zginął na froncie w 1920 r. Rok później odbyła szkolenie w Podchorążówce Rezerwy Piechoty w Warszawie, a także ukończyła oficerski kurs łączności w Zegrzu. W 1922 r. Irena wyszła za mąż za Wacława Tomalaka byłego powstańca wielkopolskiego, kapitana Wojska Polskiego, wówczas komendanta Szkoły Łączności w Zegrzu. Wraz z nim wyjechała na kilka lat do Grudziądza. Była matką dwojga dzieci, Witolda (ur. 1927 r.) i Anny (ur. 1930 r.) Tomalakowa współtworzyła Organizację Przystosowania Wojskowego Kobiet. Ze względu na swoje przygotowanie została tam podinspektorką i specjalistką szkolenia w zakresie służby łączności. Powstała w 1923 r. Organizacja PWK przygotowywała kobiety do obrony kraju na wypadek wybuchu wojny. Irena Tomalakowa była

jedną z gorących zwolenniczek powołania w Ministerstwie Spraw Wojskowych specjalnej komórki do spraw przygotowania kobiet do służby wojskowej. W tamtych czasach nie wszyscy obywatele rozumieli taką potrzebę. O tym, jak pożyteczna była działalność PWK, dowodzi bardzo duży udział kobiet w konspiracji okresu drugiej wojny światowej w Polsce. Irena działała także w Referacie Przysposobienia Rezerw Kobięcych w Oddziale III Sztabu Generalnego WP, gdzie awansowała na stopień kapitana.

W kampanii wrześniowej 1939 r. w czasie obrony Warszawy zorganizowała na Woli punkt sanitarny i prowadziła patrol sanitarny. Uczestniczyła też w obronie przeciwlotniczej wraz z grupą kobiet z PCK i PWK. Już 15 X 1939 r. została zaprzysiężona w Służbie Zwycięstwu Polski i działała pod pseudonimami „Soldau”, „Słowik”, „Maria”. W listopadzie tego roku Irena Tomalak została pierwszą kurierką gen. Michała Tokarzewskiego, która dotarła do tworzącej się bazy Łączności Sztabu Naczelnego Wodza w Budapeszcie. Zorganizowała wówczas przewóz z Węgier do Krakowa pięciu walizek wypełnionych 1000-złotowymi banknotami. W 1940 r. została szefową służby kurierskiej SZP, a potem ZWZ. W pierwszym okresie okupacji w jej domu przy ul. Działdowskiej (nazwa niemiecka Soldaustasse – stąd pseudonim Ireny – „Soldau”) mieszkał Leopold Okulicki, późniejszy ostatni dowódca AK. Co jakiś czas opiekowała się też skoczkami spadochronowymi. Poza tym, jak napisała w relacji własnej znajdującej się w teczce osobowej przechowywanej w archiwum fundacji: „okresami dość długimi mieszkaliśmy w domu osoby niearyjskiego pochodzenia. Zaopatrywałam je w dokumenty przez organizację [...] ewentualnie umieszczałam w bezpiecznych miejscach bliskich mi pewnych ludzi”. W latach 1943–1944 Irena Tomalak

pełniła funkcję zastępczyni kierowniczkii Oddziału Łączności Konspiracyjnej w KG AK. W walkach powstania warszawskiego brała udział w Batalionie „Kiliński” – 18 sierpnia została ranna w nogę. Brała udział w akcjach na barykadę przy ul. Królewskiej i na Pastę. Używała awans na stopień majora. Po zakończeniu powstania znalazła się w Częstochowie, gdzie pełniła funkcję zastępczyni szefa Łączności popowstaniowej KG AK.

Po rozwiązaniu AK w styczniu 1945 r. Irena była Szefem Łączności Delegatury Sił Zbrojnych na Kraj, a potem kurierką i emisariuszką Zarządu Głównego Zrzeszenia Wolność i Niezawisłość. W tym czasie kontaktowała się

w Łodzi z Elżbietą Zawacką „Zo”, gdzie punktem spotkań było mieszkanie Jadwigi Chmielanki przy ul. Jaracza. Wyprawiała się nielegalnie z konspiracyjną pocztą do Rzymu i Paryża. Ona sama tak pisze w swej relacji: „W lecie 1945 przez zieloną granicę udałam się na Zachód. Wraz z informacjami dla b. władz AK miałam misję przekonywania ludności w obozach itd. o konieczności powrotu do kraju. [...] W jesieni 1945 wyjechałam po raz drugi – przy trzecim przejściu granicy polsko-czeskiej – już na terenie Czech – w kwietniu 1946 zostałam aresztowana”.

Po długim śledztwie została skazana przez Rejonowy Sąd Wojskowy na 15 lat więzienia. Karę pozbawienia wolności odbywała na Mokotowie przy ul. Rakowieckiej, potem w Fordonie, Inowrocławiu i znowu w Fordonie. Zwolniona po 10 latach – 7 V 1956 r. z poważnie nadszarpniętym zdrowiem powróciła do Warszawy. W ostatnich latach życia mieszkała z córką Anną Reszuto, która tak ją wspominała: „Mama była osobą bardzo pogodną, towarzyską, z wielkim poczuciem humoru i wyjątkową życzliwością do ludzi. Tych cech nie pozbawiły Jej ciężkie przejścia – wojny, więzienia ani – w ostatnich latach życia – unieruchomienie chorobą”.

Zmarła 25 XII 1971 r. i została pochowana na Cmentarzu Powązkowskim w Warszawie.

Irena Tomalak była aktywna twórczo, jednak niemal cały jej dorobek pisarski spłonął w Powstaniu Warszawskim. Zachowała się natomiast poezja, którą pisała w więzieniach. Wiersze wydane zostały pod tytułem „Drugi brzeg” przez Fundację Archiwum Pomorskie Armii Krajowej w Toruniu w 1994 r. Oto przykład jednego z nich pt. *Drewniaki*:

Kołyszą się mury wielkiego więzienia
od kroków bolesnych, drewnianych nóg.
Wśród ciszy ponurej, ciężkiego milczenia
rozlega się głuchy, miarowy stuk.
Od dzwonka rannego do kostki wieczornej
sklepienia i mury roznoszą rytm:
melodia znajoma, lecz wroga, upiorna,
jej zgłuszyć, ujść przed nią – nie zdoła nikt!
Więc tłuką kalekie me stopy o beton,
jak wszystkie dokoła z piwnic – po strych.
Czy młyn to zakłety? Czy może-m jest kretem
i muszę korytarz podziemny ryc?
Sześć kroków i – obrót! Z powrotem, bo okno.
Sześć kroków i obrót! Z powrotem – drzwi.
Takt drogi bez kresu. Mozolnej, okropnej,
bez wczoraj, bez jutra i tylko – dziś...
Nieprawda!

Niezwykły życiorys Ireny Tomalak budzi ogromny podziw dla wielkiej aktywności i osiągnięć kobiety oddanej sprawie niepodległości Polski. Jej odwaga, siła woli i wszechstronne umiejętności wywołują uznanie i uczucie ogromnego szacunku. Myślę, że należy popularyzować jej osobę dziś tak niesłusznie zapomnianą.

Anna Mikulska

Źródła i literatura:

FGEZ, Tomalak Irena z d. Kowalska, T. 425/WSK; Tomalak I., *Drugi brzeg: wiersze wojenne i więzienne*, Fundacja Archiwum Pomorskie Armii Krajowej, Toruń 1994; Zawacka E., *Czekając na rozkaz*, Lublin 1992; Zawacka E., *Szkice z dziejów Wojskowej Służby Kobiet*, Toruń 2001.